

Сучасні теоретико-методологічні підходи до визначення впливу інститутів громадянського суспільства на розвиток внутрішньополітичних процесів

Андріана Костенко, Сумський державний університет

На сучасному етапі розвитку суспільних наук сформувався широкий спектр концепцій й теорій громадянського суспільства. Структурування наявних наукових підходів до вивчення громадянського суспільства дозволяє виокремити в них такі групи: широкий підхід до трактування громадянського суспільства; соціокультурний підхід; комунікативний підхід; глобальне громадянське суспільство. Прибічники широкого підходу до розуміння громадянського суспільства не розглядають його як інституційний феномен, а вважають певною характеристикою суспільства з точки зору його самоорганізації, насамперед ступеня розвитку демократії. Ними наголошується, що громадянське суспільство є важливою умовою демократії й необхідним чинником демократичних змін у державі. Соціокультурний підхід до вивчення громадянського суспільства розглядає його як особливий соціокультурний простір, у якому формується система недержавних суспільних інститутів і відносин, що створюють можливість і умови в межах загальноприйнятих правових норм кожній людині як самостійному суб'єкту суспільного життя реалізувати свої громадянські права, задовольняти свої матеріальні і духовні потреби.

Згідно з комунікативним підходом громадянське суспільство покликано здійснювати контроль за державою, а відтак постійне вдосконалення та розвиток громадянського суспільства сприяє ефективному її розвитку. При цьому запорукою функціонування міцного та стійкого громадянського суспільства є постійний діалог за схемами: «індивід – політична влада», «суспільство – держава». Нарешті, останній підхід базується на переконанні, що глобальне громадянське суспільство покликане вирішувати загальнозначущі проблеми людства шляхом взаємодії через всесвітню мережу.

Ключові слова: громадянське суспільство, широкий підхід, соціокультурний підхід, комунікативний підхід, глобальне громадянське суспільство

Modern theoretical and methodological approaches to the definition of the Civil society institutions' influence on the internal political processes

Andriana Kostenko, Sumy State University

There are a wide range of modern concepts of civil society. While structuring current existing approaches to the understanding of civil society, the author has identified the following groups: a broad approach to the interpretation of civil society; socio-cultural approach; communicative approach and, finally, global civil society concept. Proponents of the broad approach to understanding civil society do not regard it as an institutional phenomenon, but consider key characteristic of that type of a society in terms of its self-organization and the level of democracy attained. Here civil society is considered to be an important condition for democracy and a necessary factor for democratic change in the country. The sociocultural approach to the study of civil society frames it as a special sociocultural space, a system of non-state social institutions and relations. They point out that it creates possibilities and conditions for each person, being an independent subject of public life, to realize their civil rights and spiritual needs within the generally accepted legal norms.

According to the communicative approach, civil society is aimed at fulfilling the control over the state. Therefore, continuous improvement and development of civil society contributes to the effective development of the state. Whereas global civil society concept is grounded on the assumptions that this type of emerging transnational society has to solve the overarching problems of humanity by interacting through the global network.

Keywords: civil society, broad approach; socio-cultural approach; communicative approach; global civil society.

Современные теоретико-методологические подходы к определению влияния институтов гражданского общества на развитие внутри политических процессов

Андриана Костенко, Сумский государственный университет

На современном этапе развития общественных наук сформировался широкий спектр концепций и теорий гражданского общества. Структурирование имеющихся научных подходов к изучению гражданского общества позволяет выделить в них следующие группы: широкий подход к трактовке гражданского общества; социокультурный подход; коммуникативный подход; глобальное гражданское общество. Сторонники широкого подхода к пониманию гражданского общества не рассматривают его как институциональный феномен, а считают определенной характеристикой общества с точки зрения его самоорганизации, прежде всего степени развития демократии. Ими отмечается, что гражданское общество является важным условием демократии и необходимым фактором демократических преобразований в государстве. Социокультурный подход к изучению гражданского общества рассматривает его как особый социокультурный пространство, в котором формируется система негосударственных общественных институтов и отношений, создают возможность и условия в пределах общепринятых правовых норм каждому человеку как самостоятельный субъект общественной жизни реализовать свои гражданские права, удовлетворять свои материальные и духовные потребности.

Согласно коммуникативным подходом гражданское общество призвано осуществлять контроль за государством, а затем постоянное совершенствование и развитие гражданского общества способствует эффективному ее развития. При этом залогом функционирования крепкого и устойчивого гражданского общества является постоянный диалог по схемам «индивид - политическая власть», «общество - государство». Наконец, последний подход базируется на убеждении, что глобальное гражданское общество призвано решать общезначимые проблемы человечества путем взаимодействия через всемирную сеть.

Ключевые слова: гражданское общество, широкий подход, социокультурный подход, коммуникативный подход, глобальное гражданское общество

Постановка наукової проблеми

Формування концепції громадянського суспільства розпочалося в другій половині XVII ст. у добу Нового часу. У працях цього періоду з'являється обґрунтування необхідності розділення держави та громадянського суспільства. Тогочасна ліберальна парадигма знайшла своє відображення в теоріях держави та права, а також проникла в менталітет громадян, що сприяло розвитку громадянського суспільства в Європі. Засновниками концепції громадянського суспільства є такі відомі філософи і мислителі, як Дж. Локк та Ш.-Л. Монтеск'є. Подальшого розвитку його дослідження набуло в працях І. Канта, Г. Гегеля і А. де Токвіля та ін.

Нове розуміння сутності громадянського суспільства з'явилося в середині XIX ст., а його основні якісні параметри сформувалися до кінця першої половини XX ст. У цей період відбувається розмежування категорій «громадянське суспільство» та «державна» й формуються низка концептуальних підходів до аналізу їх ролі та місця в політичній системі.

Дж. Александер запропонував періодизацію розвитку ідеї та практики громадянського суспільства, виділивши три стадії цього процесу [1, с. 1-19]. Так, громадянське суспільство на першій стадії розглядалося як соціальний феномен і як теоретична концепція. Цей період охоплює кінець XVII – першу половину XIX ст. На другій стадії розвитку громадянського суспільства (від середини XIX до другої половини XX ст.) воно розглядалося як елемент суспільної системи і як автономна щодо державних структур сфера публічного життя. Громадянське суспільство зберігається у розвинутих країнах і починає утверджуватися в країнах, так званого другого ешелону цивілізації. На третій стадії громадянське суспільство як концепція відродилося у другій половині XX ст., насамперед завдяки працям німецького філософа та соціолога Ю. Габермаса [6].

Обґрунтування мислителями та науковцями різних теоретичних підходів та їх вплив на політичну практику призводить до того, що в західному світі склалися

різні способи взаємодії між громадянським суспільством та державою. На сучасному етапі трансформується розуміння громадянського суспільства від ролі свого роду щита для держави до ролі захисника свободи індивіда від надмірного опікування держави. Тому аналіз сучасних теоретико-методологічних підходів до вивчення громадянського суспільства сприяє визначенню різноманітних практик його впливу на внутрішньополітичні процеси в державі.

Цілі статті та постановка завдань.

Мета статті – здійснити аналіз і систематизацію сучасних теоретичних підходів до визначення ролі інститутів громадянського суспільства та їх впливу на політичні процеси в державі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, у яких започатковано розв'язання наукової проблеми.

Аналіз змісту категорії «громадянське суспільство», обґрунтування етапів його розвитку та інституціоналізації присвячені «класичні» концепції громадянського суспільства (далі – ГС) Дж. Александера [19], Е. Арато [1], Ю. Габермаса [23], Дж. Кіна [9], Р. Патнема [25], та ін. Згідно з «габермасівською» ідеєю ГС покликано здійснювати контроль як за державою, стримуючи її в зазіханні на особисту, політичну, культурну, громадську свободу громадян, так і за капіталом. У дослідженнях

Р. Патнема відстежено зв'язок між ефективністю роботи державних інституцій та рівнем розвитку громадянського суспільства, що є одним із основних чинників успішного втілення демократичних реформ.

Аналізу теоретико-методологічних підходів до вивчення громадянського суспільства присвячені праці також вітчизняних учених, таких як Д. Білокопитов [2], О. Горбань [4], І. Грабовська [5], С. Квітка [8], А. Лясота [11], В. Марчук [12], С. Соляр [15], В. Степаненко [16] М. Требіна [6], С. Телешуна [7], та інших.

Проте в процесі наукового аналізу концептуальних підходів до вивчення громадянського суспільства стає помітним брак досліджень, спрямованих на вивчення сучасних теоретичних підходів до визначення ролі інститутів громадянського суспільства, його впливу на політичні процеси в державі.

Виклад основного матеріалу дослідження та обґрунтування отриманих наукових результатів.

Збільшення автономії, дієздатності, впливу інститутів громадянського суспільства на внутрішньополітичні процеси викликає інтерес у багатьох зарубіжних та вітчизняних науковців й породжує тривалі наукові та публічні дискусії. Тому сучасний етап розвитку наукових досліджень цих питань представлений широким спектром концепцій громадянського суспільства.

Так, прибічники широкого підходу до розуміння громадянського суспільства (В. Гавел, Е. Гелнер, Л. Даймонд [21] Дж. Кін [9] та інші) розглядають його як певний етап розвитку будь-якого суспільства, коли громадянськість стає характеристикою всього суспільства, зокрема держави як одного зі складових елементів такого суспільства [15]. Громадянське суспільство не вважається інституційним феноменом, а є якісною характеристикою суспільства з точки зору його самоорганізації, ступеня розвитку демократії, реалізації прав і свобод людини і громадянина, виконання громадянами своїх політичних обов'язків. Відповідно, за логікою цієї концепції термін «громадянське суспільство» визначає певний тип суспільства з відповідним рівнем соціального, економічного, політичного, культурного та правового розвитку [10].

Наприклад, Дж. Кін пропонує розглядати громадянське суспільство крізь призму таких понять, як влада, власність, насильство, політика, публічна сфера та демократія. Автор переосмислює демократію у контексті змін наприкінці ХХ ст. у країнах Центральної та Східної Європи. Важливою є ідея Дж. Кіна про необхідність одночасного розвитку інститутів громадянського суспільства і держави [9].

Американський дослідник Л. Даймонд [21] розглядає громадянське суспільство як важливу умову демократії і необхідний чинник демократичних змін та досягнення консолідації демократії. Він відзначає, що в процесі такої консолідації відбуваються зміни в інституційному розвитку та поведінці людей, що нормалізує демократичний політичний процес, робить його сталим і передбачуваним. Тому ця нормалізація вимагає розширення доступу людей до ухвалення політичних рішень, розвитку демократичної політичної культури, збільшення кола лідерів, поліпшення рівня їх підготовки та розвитку інших функцій, характерних для громадянського суспільства. Для здійснення економічних, політичних та соціальних реформ у країнах, що вирішили стати

на шлях демократичного розвитку, потрібні не лише політичні партії, а й ефективні державні інститути. Проте, як відзначає Даймонд, саме «громадянське суспільство може і зобов'язане мати вирішальне значення у побудові консолідованої демократії» [21, с. 239].

За соціокультурного підходу громадянське суспільство заявляє про себе як природна форма опозиції авторитету влади [4, с. 14]; розвинута система суспільних відносин, основу якої складають недержавні відносини, що реалізуються в діяльності інститутів громадянського суспільства – політичних партіях, громадських організаціях, ініціативах, громадських рухах, недержавних засобах масової інформації, здійснюють визначальний вплив на діяльність органів державної влади та протидіють їй у випадку посилення авторитарних тенденцій. Таким чином, громадянське суспільство розглядається як особливий соціокультурний простір. У його рамках формується система недержавних суспільних інститутів і відносин, що створюють можливості і умови в межах загальноприйнятих правових норм кожній людині як самостійному суб'єкту суспільного життя реалізувати свої громадянські права, задовольняти свої матеріальні і духовні потреби. Відповідно до цього підходу, сутність громадянського суспільства визначається мірою індивідуальної свободи, самоцінності і самовизначення окремо взятої особистості в суспільстві, а його зміст – взаємодією і взаємовідношенням незалежних один від одного і від держави індивідів [15, с. 273].

Комунікативний підхід ґрунтується на «габермасівській» ідеї, за якою громадянське суспільство покликано здійснювати контроль як за державою, стримуючи її в зазіханні на особисту, політичну, культурну, громадську свободу громадян, так і за капіталом. За такого підходу з інституційної точки зору до громадянського суспільства належать «недержавні та позаекономічні союзи на добровільній основі». Ю. Габермас сформулював концепцію «публічної сфери» («сфери відкритості»), яка пояснювала, яким чином осередки громадянського суспільства перетворилися на активну суспільну силу та в який спосіб вони впливали на політику в різних країнах. Автор підкреслював, що «громадськість, створюючи нові структури громадянського суспільства, тим самим протистоїть зазіханню держави, деспотизму, абсолютизму,

авторитаризму на права людини і висуває на перший план гуманістичні мотиви і цінності, немеркантильну, високодуховну, моральну поведінку, самосвідомість, самовизначення, свободу і гідність окремої особистості» [3].

Ю. Габермас також зауважував, що нові структури громадянського суспільства протидіють зазіханню держави на права людини й висувають на перший план гуманістичні цінності, немеркантильне, високодуховне, моральне поведіння, самосвідомість, самовизначення, волю і гідність окремої особистості [17, с. 225].

Досвід європейської цивілізації демонструє, що без постійного вдосконалення та розвитку громадянського суспільства ефективний розвиток самої держави значно гальмується або і взагалі припиняється. Запорукою функціонування міцного та стійкого в тривалій перспективі часу громадянського суспільства є постійний діалог за такими схемами: «індивід – політична влада», а також «суспільство – держава». Саме на такій концепції взаємодії між цими елементами і будується ідеал громадянського суспільства в цілому. Тобто його рівень розвитку – це лише питання їхньої ефективної співпраці та взаємного доповнення [13, с. 164]. У контексті зазначеного підходу продовжує заслуговувати на увагу дослідження Р. Патнема, в якому відстежено зв'язок між ефективністю роботи державних інституцій та рівнем розвитку громадянського суспільства [25]. Значну роль у досягненні такої ефективності дослідник відводить «соціальному капіталу». Соціальний капітал, за поглядами Р. Патнема, – це довіра і солідарність, яка призводить до встановлення більш тісних зв'язків між громадянами, сприяє формуванню ними асоціацій і в кінцевому результаті викликає активізацію суспільного життя, підвищує «особисту громадянську компетентність». Тим самим соціальний капітал трансформується у те, що можна позначити як політичний капітал суспільства, необхідний для забезпечення його ефективної взаємодії з державою [6, с. 35].

Вчений відстежив, що відмінності у громадянському житті є одним із основних чинників успішного втілення реформ. Так, у своєму емпіричному аналізі він доводить, що успішнішими у запровадженні демократизації врядування були ті регіони Італії, де названі вище показники громадянської спільноти були розвинутішими. Автором наголошено, що уряди в суспільствах, у яких домінує клієнтілістська

неконтрактна культура, є неефективними. Адже такі уряди суттєво послаблені «негромадянським» соціальним середовищем, а відтак – вони не здатні захищати закон, бути справедливим та авторитетним арбітром у веденні громадських справ [16, с. 122].

Ключовою концепцією нашого дослідження є концепція «соціального капіталу», яку Патнема наближає до теоретико-методологічної проблематики громадянського суспільства. Автор зазначає: «За аналогією з поняттями фізичного капіталу та людського капіталу – засобами та навичками, що покращують індивідуальну виробничу продуктивність – «соціальний капітал» має відношення до характеристик соціальної організації, таких як соціальні зв'язки, норми та довіра. Вони сприяють співпраці та координації для взаємної користі» [25, с. 35]. Отже, формами соціального капіталу є соціальні норми, інституалізована в зразках домінуючої соціальної практики довіра й людські «горизонтальні» взаємостосунки.

Зазначену типологію підходів до розкриття природи громадянського суспільства сьогодні можна доповнити поглядами прибічників тієї точки зору, що громадянське суспільство – це не тільки та сфера відносин, яка існує в межах національної держави, а й більш глобальна сфера, сфера так званого глобального громадянського суспільства.

Глобальне громадянське суспільство – поняття, яке вживається в окремих західних концепціях глобалізації для позначення широкої позаполітичної спільноти людей, сформованої на основі загальних цінностей з метою вирішення загальнозначущих проблем людства. Уперше в науковий обіг таке поняття ввів американський політолог Х. Булл. На його думку, таке суспільство є глобальним не лише тому, що воно зіткане із зв'язків, які перетинають національні кордони і проходять через «глобальний, позатериторіальний простір», а й тому, що серед членів глобального громадянського суспільства набирає сили глобальне мислення [14, с. 232].

Держави розглядалися Х. Буллом як певні агенти, що соціалізуються завдяки впливу одна на одну. Вони об'єднуються у більш масштабну форму суспільства – глобальну мережу взаємно визнаних неформальних традицій і формальних правил (дипломатичний протокол, посольства, багатосторонні договори, міжнародне право). Ці традиції і закони, що обмежують суверенітет держав, і називаються міжнародною спільнотою,

яка є необхідною передумовою сучасного світового порядку [20, с. 7]. Таким чином, міжнародне суспільство існує, коли група держав, усвідомлюючи певні загальні інтереси і спільні цінності, формує суспільство у тому розумінні, що вони відчують себе пов'язаними спільним набором правил у взаємодії одна з одною, і мають відмінності у роботі загальних інститутів.

Е. Гідденс виключає бізнес і транснаціональні корпорації (ТНК), зокрема, з глобального громадянського суспільства і вважає, що на них можна впливати ззовні. До того ж, саме у цьому він убачає основну «місію» глобального громадянського суспільства, від успіху якої залежатиме весь подальший перебіг глобалізації [22, с. 111]. Однак це зовсім не означає, що успіх такої діяльності є гарантованим. Заявляючи про можливість цивілізаційного впливу глобального громадянського суспільства на діяльність і принципи діяльності транснаціональних корпорацій (ТНК) та інших бізнес-структур, Е. Гідденс відзначає тенденцію в розвитку принципів соціальної відповідальності, а також корпоративного громадянства, коли ТНК починають у своїй діяльності враховувати інтереси навколишнього соціального середовища і відповідним чином будують свої відносини з персоналом, акціонерами, територіальними громадами, споживачами та іншими особами та організаціями, тією чи іншою мірою причетними до їхньої діяльності [22, с. 132]. По суті, йдеться про те, що глобальна міць найбільших фінансових монополій і ТНК потребує інституціонального контролю з боку адекватних за своїми можливостями структур глобального громадянського суспільства.

Висновки.

Отже, аналіз концептуальних підходів розвитку громадянського суспільства дає можливість простежити особливості зміни підходів до його трактування залежно від соціально-економічних та політичних обставин. Так, авторкою встановлено, що сучасні концепції розвитку громадянського суспільства лягли в основу західної ліберальної ідеології. Дослідники визначають нерозривну єдність і взаємозалежність основних політичних і економічних прав людини; автономність статусу громадянського суспільства щодо держави; стан суспільних зв'язків, основою яких є взаємодія і взаєморозвиток індивідуального, приватного

й загального тощо. Структурування сучасних підходів до розуміння громадянського суспільства дозволило виділити такі групи: широкий підхід до трактування громадянського суспільства; соціокультурний підхід; комунікативний підхід; глобальне громадянське суспільство. Запропонована авторкою типологія буде покладена в основу аналізу ролі інститутів громадянського суспільства на внутрішньополітичні процеси.

Широкий підхід трактує громадянське суспільство як якісну характеристику суспільства з відповідним рівнем соціального, економічного, політичного, культурного та правового розвитку. Саме ГС є важливою умовою демократії та визначальним чинником демократичних змін Згідно з соціокультурним підходом в основі ГС є недержавні відносини, що здатні здійснювати вплив на діяльність органів державної влади та протидіяти авторитарній

владі. У свою чергу комунікативний підхід покладає на ГС функцію контролю. При цьому від подібної комунікації між ГС та державою виграють обидві сторони, оскільки налагоджується ефективний зв'язок між державними інституціями та інститутами громадянського суспільства. Тобто ГС є одним із основних чинників успішного втілення реформ в державі.

У свою чергу теорія глобального громадянського суспільства призводить до розширення уявлень про акторів на глобальному рівні. Так, глобальне ГС здатне вплинути на ефективність міжнародної системи, оскільки з одного боку є інструментом держав-лідерів для просування власних інтересів, а з іншого – автономними акторами, що пропонують альтернативні рішення та складають конкуренцію «традиційній» державі.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Арато А. Концепция гражданского общества: восхождение, упадок и воссоздание – и направления для дальнейших исследований / А. Арато // Полис. – 1995. – № 3. – С. 50.
2. Білокопитов Д. Глобальне громадянське суспільство: сутність і функції // Теорія та практика державного управління. – 2016. – 2(53). – С. 1-7. – Режим доступу: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/tpdu/2016-2/doc/1/110.pdf>.
3. Габермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості: дослідження категорії громадянське суспільство : пер. з нім. / Ю. Габермас. – Львів : Літопис, 2000. – 317 с.
4. Горбань О. Громадянське суспільство: ідея та механізм її здійснення (соціально-філософський аналіз) : автореф. дис. ... д-ра філософ. наук :09.00.03 / О. В. Горбань; Тавр. нац. ун-т ім. В.І. Вернадського. – Сімферополь, 2011. – 18 с.
5. Грабовська І. Громадянське суспільство як один із вирішальних факторів консолідації українства постколоніального періоду // Науково-теоретичний альманах «Грані» – 2017. – 20(2). – С. 87-91.
6. Громадянське суспільство: політичні та соціально-правові проблеми розвитку : монографія / Г. Ю. Васильєв, В. Д. Воднік, О. В. Волянська та ін. ; за ред. М. П. Требіна. – Х. : Право, 2013. – 536 с.
7. Еволюція і розвиток громадянського суспільства в Україні та євроінтеграційні процеси : наук. розробка / Н. Ф. Бенюх, А. Й. Яскевич, І. В. Рейтерович та ін. ; за заг. ред. С. О. Телешуна. – К. : НАДУ, 2010.
8. Квітка С. Глобальне громадянське суспільство: між національними державами і транснаціональними корпораціями // Аспекти публічного управління – 2017. – № 3-4. – С. 65-76.
9. Кін Дж. Громадянське суспільство: старі образи, нове бачення / Дж. Кін : пер. з англ. О. Грищенко ; літ. ред. О. Грищенко – К. : К. І. С., 2000. – 192 с.
10. Любченко, П. М. Конституційно-правові основи розвитку місцевого самоврядування як інституту громадянського суспільства : монографія / П. М. Любченко. – Х. : Одісея, 2006. – 352 с.
11. Лясота А. Сучасний стан та перспективи розвитку інститутів громадянського суспільства в Україні // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2018. – 21(10). – С. 142-148.
12. Марчук В. Концептуалізація громадянського суспільства: сучасний політологічний дискурс. – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Vpu_Polit_2016_10_13.pdf.
13. Машталір Х., Леськів С. Інтеграція України до Європейського Союзу як основа для розбудови громадянського суспільства // Підприємництво, господарство і право. – 2017. - № 6. – С. 160-168.
14. Резник Ю. Глобальное гражданское общество / Ю. Резник // Глобалистика : энциклопедия / гл. ред. И. Мазур, А. Чумаков. – М. : Радуга, 2003. – 1328 с.
15. Соляр С. Громадянське суспільство: загальнотеоретичні підходи до визначення // Вісник. – 2013. – № 1. – С. 271-279.
16. Степаненко В.П. Громадянське суспільство: дискурс і практики. – Київ: Інститут соціології НАН України, 2015. – 420 с.
17. Хабермас, Ю. Демократия. Разум. Нравственность / Ю. Хабермас. – М. : Наука, 1992. – 176 с.

18. Цыро И. Механизм взаимодействия глобального и национального гражданских обществ / И. Цыро // Научные проблемы гуманитарных исследований. – 2010. – № 10. – С. 247-255.
19. Alexander, J. C. *The Civil Sphere* / Jeffrey C. Alexander. – Oxford : New York: Oxford University Press, 2006. – 816 p.
20. Bull H. *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics* / H. Bull. – N.Y.: Columbia University Press, 1995 – 368 p.
21. Diamond L. *Developing Democracy: Toward Consolidation* // *The Global Resurgence of Democracy*. – Baltimore: The John Hopkins University Press: 1999. – 384 p.
22. Giddens A. *Modernity and Self Identity* / A. Giddens // *Self and Society in the Late Modern Age*. – Cambridge, 1991. – 264 p.
23. Habermas J. *Between Facts and Norms* / J. Habermas. – Cambridge, Mass.: MIT Press, 1998. – 676 p.
24. Lipschutz R. *Reconstructing world politics: the emergence of global civil society* // *Millennium*, 1992, – Vol. 21. – № 3. – P. 392–393.
25. Putnam R. *The Prosperous Community. Social Capital and Public Life* / R. Putnam // *The American Prospect*. – 1993. – Vol. 4. – № 13. – P. 35-42.

REFERENCES

1. Arato, A. (1995). *Kontsepsiia hrazhdanskoho obshchestva: voskhozhdenye, upadok y vossozdanye – y napravleniia dlia dalneishykh yssledovanyi* [The Concept of Civil Society: Climbing, Decaying and Rebuilding - and Directions for Further Research]. *Polis*, 3, 50 [in Russian].
2. Bilokopytov, D. (2016). *Hlobalne hromadianske suspilstvo: sutnist i funktsii* [In Global Civil Society: Essence and Functions]. *Theory and Practice of Public Administration*, 2 (53), 1-7. Retrieved from: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/tpdu/2016-2/doc/1/110.pdf> [in Ukrainian].
3. Habermas, Yu. (2000). *Strukturni peretvorennia u sferi vidkrytosti: doslidzhennia katehorii hromadianske suspilstvo* [Structural Transformations in the Area of the Openness: Study of the Civil Society Category]. Lviv [in Ukrainian].
4. Horban, O. V. (2011). *Hromadianske suspilstvo: ideia ta mekhanizm yii zdiisnennia (sotsialno-filosofskyi analiz)* [Civil society: the idea and mechanism of its implementation (socio-philosophical analysis): author's abstract]. *Extended abstract of candidate's thesis*. [in Ukrainian].
5. Hrabovska, I. (2017). *Hromadianske suspilstvo yak odyn iz vyrishalnykh faktoriv konsolidatsii ukrainstva postkolonialnogo periodu* [Civil society as one of the decisive factors for the consolidation of Ukrainian post-colonial period]. *Scientific-theoretical almanac "Grani"*. 20(2), 87-91 [in Ukrainian].
6. *Hromadianske suspilstvo: politychni ta sotsialno-pravovi problemy rozvytku* (2013) [Civil society: political and socio-legal problems of development]. *Monograph. Kharkiv* [in Ukrainian].
7. *Evoliutsiia i rozvytok hromadianskoho suspilstva v Ukraini ta yevrointehratsiini protsesy: nauk. Rozrobka* (2010) [Evolution and Development of Civil Society in Ukraine and European Integration Processes: Sciences. development]. Kyiv [in Ukrainian].
8. Kvitka, S. (2017) *Hlobalne hromadianske suspilstvo: mizh natsionalnymy derzhavamy i transnatsionalnymy korporatsiiamy* [Global civil society: between nation-states and transnational corporations]. *Aspects of Public Management*, 3-4, 65-76 [in Ukrainian].
9. Kin, Dzhon. (2000). *Hromadianske suspilstvo: stari obrazy, nove bachennia* [Civil society: old images, new vision]. Kyiv [in Ukrainian].
10. Liubchenko, P. (2006). *Konstytutsiino-pravovi osnovy rozvytku mistsevoho samovriaduvannia yak instytutu hromadianskoho suspilstva* [Constitutional and legal bases of development of local self-government as institute of civil society]. Kharkiv [in Ukrainian].
11. Liasota, A. (2018). *Suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku instytutiv hromadianskoho suspilstva v Ukraini* [The Current State and Prospects of Civil Society Institutions in Ukraine]. *Scientific and Theoretical Almanac "Grani"*, 21(10), 142-148 [in Ukrainian].
12. Marchuk, V. (2016). *Kontseptualizatsiia hromadianskoho suspilstva: suchasnyi politolohichnyi dyskurs* [The Conceptualization of Civil Society: A Contemporary Political Discourse] Retrieved from: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Vpu_Polit_2016_10_13.pdf [in Ukrainian].
13. Mashtalir, Kh., Leskiv, S. (2017). *Intehratsiia Ukrainy do Yevropeiskoho Soiuzu yak osnova dlia rozbudovy hromadianskoho suspilstva* [Integration of Ukraine into the European Union as a Basis for Civil Society Development]. *Entrepreneurship, Economy and Law*, 6, 164 [in Ukrainian].
14. Reznyk, Yu. (2003). *Hlobalnoe hrazhdanskoe obshchestvo* [Global Civil Society]. *Global Studies: Encyclopedia* [in Russian].
15. Soliar, S. (2013). *Hromadianske suspilstvo: zahalnoteoretychni pidkhody do vyznachennia* [Civil society: general theoretical approaches to definition]. *Bulletin*, 1, 272 [in Ukrainian].
16. Stepanenko, V. P. (2015). *Hromadianske suspilstvo: dyskurs i praktyky* [Civil society: discourse and practices]. Kyiv [in Ukrainian].
17. Khabermas, Yu. (1995). *Demokratyia. Razum. Nravstvennost: Moskovskye lektsyy y ynterviu* [Democracy. Reason. Morality: Moscow lectures and interviews]. Moskva [in Russian].

18. Tsyro, Y. (2010). Mekhanyzm vzaymodeistvyia hlobalnoho y natsyonalnoho hrazhdanskykh obshchestv [Mechanism of interaction between global and national civil societies]. *Scientific problems of humanitarian research*, 10, 250 [in Russian].
19. Alexander, Jeffrey C. (1998). Civil Society I, II, III: Constructing an Empirical Concept from Normative Controversies and Historical Transformation. Real Civil Societies. *Dilemmas of Institutionalization*. London.
20. Bull, H. (1995). The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics. N.Y., *Columbia University Press*.
21. Diamond, L. (1999). Developing Democracy: Toward Consolidation. The Global Resurgence of Democracy. Baltimore, *The John Hopkins University Press*.
22. Giddens, A. (1991). Modernity and Self Identity. Self and Society in the Late Modern Age. *Cambridge*.
23. Habermas, J. (1998). Between Facts and Norms. *Cambridge, Mass* [in English].
24. Lipschutz R. (1992). Reconstructing world politics: the emergence of global civil society. *Millennium*, 21, 3, 392-393.
25. Putnam, R. (1993). The Prosperous Community. Social Capital and Public Life. *The American Prospect*, 4, 13, 35-42.

Костенко Андріана Миколаївна

Кандидат політичних наук, доцент
Сумський державний університет
40007, Суми, вул Римського-Корсакова, 2

Kostenko Andriana

Ph.D. of Political Sciences, Assoc. Prof.
Sumy State University
2, Rymyskogo-Korsakovastr, Sumy, 40007, Ukraine

Email: kostenkopr@ukr.net

Цитування: Костенко А. М. Сучасні теоретико-методологічні підходи до визначення впливу інститутів громадянського суспільства на розвиток внутрішньополітичних процесів / А. М. Костенко // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2019. – Т. 22. – № 7. – С. 5-12.

Citation: Kostenko, A.M. (2019). Suchasni teoretyko-metodolohichni pidkhody do vyznachennia vplyvu instytutiv hromadianskoho suspilstva na rozvytok vnutrishnopolitychnykh protsesiv [Modern theoretical and methodological approaches to the definition of the Civil society institutions' influence on the internal political processes]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 22 (7), 5-12.

Стаття надійшла / Article arrived: 20.06.2019

Схвалено до друку / Accepted: 12.07.2019